

מתיירא (שלא) תתקיים נבואתו של זכריה; עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. ובלשון הזה אמרו לו: עקיבא, ניהמתנו! עקיבא, ניהמתנו!"⁵⁶
ה' ינחמנו אמן.

אוצר החכמה

אור"ח 1234567

56 סוף מכות, לפי הנוסחה שבעין יעקב. היו מקומות, שבעת צרה לישראל אמרו תפילות וקראו בתורה את התוכחה. ר' שמואל שולם בהערותיו לספר יוחסין לר' אברהם זכות (קושטא שני"ו — 1566) כותב: „מצאתי בקונטרס שנעלה ארון האלוקים הרמב"ם ז"ל, שנת תתקס"ה במצרים, ובכו אותו היהודים והמצרים שלושה ימים וקראו זמן השנה נהי ונהיה. וביום השביעי הגיעה השמועה לאלכסנדריה וביום השמיני לירושלים. ובירושלים קראו צום ועצרה וקרא החזן תוכחות אם בחוקותי" (ספר יוחסין השלם, מהדורת צבי פיליפובסקי, 220).

יום שהוכפלו בו צרות

[ארכיון החכמים]

כ' סיון — יום הזכרון לגזירות בלוייש ות"ח-ט

ביום כ' בסיון תתקל"א (1171) הועלו על המוקד בעיר בלוייש שבצרפת שלושים ושנים יהודים באשמת עלילת-דם. המשפט ידוע בהיסטוריה בשם "גזירת בלוייש", והוא היה המאורע הראשון בתולדות היהודים, שהוצא לפועל דין מוות שגזרו שופטים במשפט עלילת-דם.

בהגיע השמועה על דבר גזירת בלוייש לרבנו תם (ה' תת"ס — תתקל"א; 1100 — 1171), מירר בבכי וקרא לצום ולבכי, למספד ולתענית ביום ההוא. "הגאון רבנו יעקב בן הרב ר' מאיר כתב ספרים לכל קהילות צרפת וביהם ורינוס, והודיעם כי ראוי הוא (יום כ' בסיון) לקבעו צום לכל בני עמנו וגדול יהיה כבוד הצום הזה מצום גדליה בן אחיקם, כי יום כיפורים הוא. וקיבלו היהודים עליהם לצום בכ' סיון ולהגיד 'פיוט', 'חטאנו צורנו' ו'סליחות' על גזירת בלוייש; וצדקת כל שמסרו עצמם על יחוד השם תעמוד לישראל סלה!"¹

הגזירה זיעזעה את רבנו תם, עד כדי כך, שבטרם חלפו ארבעה-עשר יום מהגזירה נפל למשכב ומת (ד' בתמוז תתקל"א).

נוסף על הסליחות שנקבעו על-ידי רבנו תם ליום המאורע ההוא, נתחברו סליחות וקינות אחרות, שנאמרו מדי שנה בשנה ביום הצום של כ' בסיון. את הקינה הראשונה, בשם "למי אוי, למי אבוי", המתוכננת לפי הסדר של "איכה ישבה בדד", קונן ר' אפרים ב"ר יעקב מבונא (מת אחרי ד' תתקנ"ו — 1196), אשר היה הראשון שהעלה על הכתב את דבר גזירת בלוייש. קינה שניה, בשם "אמוני שלומי ישראל", על סדר א"ב, חיבר ר' הלל בן יעקב מבונא, אחיו של ר' אפרים הנ"ל (יש ששיערו, כי ר' הלל היה עד ראיה למאורעות בלוייש).

1 א. נויבאוואר-שטרן: העברעאישע בעריכטע וכו', 1892, 32, 66—69; עמק הבכא, הוצ' לטריס. 49—52.

הגזירות והגירושים בתקופת מסעי-הצלב, שנמשכו כמאה וחמישים שנה אחרי גזירת בלוייש, החלישו כנראה את רושם הצום בכ' בסיון, וגם לא בכל התפוצות קיבלו היהודים עליהם את הצום. אבל בשנת נ"ח לאלף הששי (1298), בימי גזירת רינדפלייש, עת נחרבו מאה ארבעים ושש קהילות במדינות פרנקן, בווריה ואוסטריה, ונהרגו יותר ממאה אלף נפש מישראל בעטיה של עלילת חילול "לחם הקודש", חזרו וקיימו תקנת צום כ' סיון, ועל הקינות הנ"ל הוסיפו עוד את הקינה "אספדה ואילילה ואספוק כף בנפש מרה" וכו' של ר' תמר בן מנחם העלוב,² שהיא כעין הוספה לקינה "למי אוי, למי אבוי" (לזכר טבח רינדפליש חיברו עוד קינות רבות, שלא סופחו לסליחות כ' סיון).

במרצת מאות השנים הבאות שוב נחלשה התקנה, וכמעט שנשכחה לגמרי. אולם אחרי השחיטות של ת"ח — ת"ט חזרו וקבעו את יום כ' סיון ליום צום בכל חומר הדין של ארבע תעניות הציבור שמדברי קבלה, לזכרן של שחיטות אלה. תקנת כ' סיון לזכר השחיטות של ת"ח — ת"ט תוקנה לכתחילה על-ידי הפוסק ר' שבתי הכהן (הש"ך. שפ"א — תכ"ב; 1621 — 1662) "לעצמו ולדורותיו, לבנים ולבני-בנים", כדבריו ב"מגילת עפה" בהקדמה לסליחותיו.³

ובאו לק"ק נימרוב... והרגו בעיר כמו ששת אלפים נפשות קדושים, גאונים ורבנים, חכמים ונבונים, זקנים וישישים, בחורים ובתולות, חתנים וכלות, טף ונשים, ובפרט הגאון מורנו הרב ר' יחיאל מיכל חכם חרשים. וכמה מאות טבעו במים ובכל מיני יסורים קשים. ובבית-הכנסת, לפני ארון קודש הקדשים, שחטו בחלפות המשוררים והחזנים והשמשנים... והיה זה ביום הרביעי, עשרים יום לחודש סיון, ירח השלישי בכל מיני שלשים,

2 הקינה "למי אוי למי אבוי" לר' אפרים מבונא מובאת ב"קובץ על יד" ג, 9—11, במחזור שלוניקי, ב"עמק הבכא", הוצ' וינר, ובסליחות לכ' סיון. הקינה "אמוגי שלומי ישראל" לר' הלל מבונא במוסף של יום הכיפורים כמנהג ליטא, רייסן וזאמוט, בסליחות כמנהג פולין ובסליחות לכ' סיון. הקינה לר' תמר בן מנחם העלוב — ב"קובץ על יד" ג, 13—15.

3 שחיבר בעל הש"ך יחד עם המאמר "מגילת עפה", סיפור מעשה על הגזירות הרעות שאירעו בארץ אוקראינה, וולין, פודוליה וליטא, דפוס אמשטרדם, תי"א; בסליחות כ' סיון מנהג ליטא; "שבט יהודה" לר' שלמה אבן וירגא, הוצ' וינר, פיעטרקוב, 1911, 118—124.

יום שנתלו בו המארת חסר כתיב, יום מארה וקללה לילדים החלשים, שגם גזירת תתקל"א (גזירת בלויש) היתה ביום ההוא, עשרים יום לחודש ההוא. בו היינו נכלמים ובושים...

"על כן קבעתי לעצמי ולדורותי, לבנים ולבני-בנים / יום צום ותענית ואבל ומספד וקינים / ביום כ' לחודש סיון... וגם כי בו הוכפלו הצרות וקלקולים מקלקולים שונים / כי גם גזירת תתקל"א היתה ביום ההוא ובאותם הזמנים / וגם כי יום זה לא יארע בשבת קודש בשום פנים / על-פי הקביעות והלוחות אשר בידינו מתוקנים / וחיברתי סליחות וקינות בבכי ותחנונים / לאומרם ביום זה בכל שנה ושנה ועידן ועידנים / וכל איש אשר הריחו ה' ביראתו ובשם ישראל יכונה / ישים על לבו אלו הדברים והענינים / ויקבע עצמו יום זה לקונן עליו כעל שני החורבנים". חברי ועד "ארבע ארצות", "בהיותם בהתוועדות דק"ק לובלין בין גאולה לגאולה (בין פורים לפסח) דשנה זו, תא"ו יו"ד לפ"ק (1650), עלה המוסכם ביניהם, קיבלו עליהם ועל זרעם אחריהם להתענות בכל ארבע הארצות את יום העשרים לחודש סיון בכל שנה ושנה ביום ההוא, אשר התחילה הצרה בק"ק נימרוב הגדולה... ומחויבים לקרות 'ויחל' שחרית ומנחה כמו בתענית ציבור".

הרב ר' מאיר משברשין, שחי קרוב למאורעות ת"ח – ת"ט, כותב בין השאר: "נתאספו ראשי המדינות / כדי להסיר המכשלות והעוונות / והתקינו כמה וכמה תקנות / וקבעו צום בעשרים לסיון / יום הריגת נמירוב על-ידי היוון / וגזירת תתקל"א הוא מכוון".⁴

התקנה ע"ד תענית כ' סיון מובאת גם על-ידי ר' נתן נטע הנובר (נהרג על קידוש השם בברוד שבאונגריה בשנת תמ"ג – 1683. אביו ר' משה מאוסטראה היה מקדושי ת"ח) ב"יוון מצולה" בדברים אלה: "ותיקנו תענית ציבור לכל מדינות פולין ביום עשרים בחודש סיון לדורות, בו ביום שנעשו הריגות נמירוב. כידוע לכל היתה קהילה ראשונה, שמסרו עצמם להריגה על קדושת השם. זכותם יעמוד לנו והשם ינקום דמם". גם ר' אברהם בהר"ר שמואל אשכנזי, אחד מסופרי הפורענות של שנות ת"ח – ת"ט, שחי קרוב למאורעות אלה, כותב בין השאר:

4 מאיר משברשין: צוק העתים, קראקא ת"י, לפי ח. י. גורלאנד: לקורות הגזירות. ד.

בחדש סיון ת"ח בקרשת חטאת המרגלים בה נזקקה / באותו הפעם המתחילה
הצרה / ונהרגו ששה אלף מישראל בק"ק נמירוב הבירה. / מקצתם השלכו
היאורה / ומקצתם קטלו במיתה חמורה / וצל אותו היום נזרו גזרות תענית
דצבורא. / כ' סיון בקל שנה תענית למנטרא / והרבה סליחות ותפלות לאמרה.

הט"ז (בעל "טורי זהב", ר' דוד בן שמואל הלוי, מת תכ"ז — 1667,
בזמן גזירת ת"ח היה רב בעיר אוסטראה, ומחמת הגזירה ברח משם),
גם הוא מזכיר את תענית כ' סיון "שגזרו מנהיגי שלוש ארצות בצירוף
גאונים להתענות בכל כ' בסיון משום רוע הגזירה בעוונותינו הרבים. יש
לקרות 'יחל' אפילו כשחל ביום ב' או ה', שתענית זה הוא קבוע אפילו
ביותר מב' וה' דאחר פסח וסוכות".⁵

גם בעל "מגן אברהם" (ר' אברהם אבלי גומבינר. שצ"ה — תמ"ג;
1635 — 1683, שאביו ר' חיים נהרג גם הוא על-ידי פורעי חמילניצקי),
כותב: "וצריך עיון כשמתענים כ' סיון במלכות פולין, אם מותר לאכול
על סעודת מצוה. מיהו בזמנינו על הרוב עושין כל הסעודות בלילה.
מיהו פעם אחת חל בערב שבת כ' סיון והיה סעודת ברית-מילה וציוה
הרב לאכול ביום מפני שלא נמצאו אנשים שילכו בלילה".⁶

מלבד הקינות והסליחות לזכר כ' סיון, שכבר הזכרנו, חיברו רבנים
וגדולי התורה, שחיו בדור של גזירת ת"ח ות"ט ולאחריו, סליחות וקינות
לזכר היום המר הזה. ביניהם: הרב המפורסם ר' יום טוב ליפמן הלר
(של"ט — תי"ד; 1579 — 1654. בעל "תוספות יום טוב", קינתו מובאת
להלן); הרב שבתי שפטיל הורוויץ (ש"נ — ת"כ; 1590 — 1660) בן השל"ה
ומחבר "ווי העמודים"; הרב ר' משה כהן מנראל, שלאחר חורבן קהילתו
בשנת ת"ח (במקום שם נהרגו כשנים-עשר אלף איש) נתמנה לרב במיץ
שבצרפת; ר' יעקב בן משה הלוי; הרב ר' שמואל הלוי; ר' יצחק ב"ר
אברהם משה ישראל, ועוד.

בסידור "בית יעקב" לר' יעקב עמרין (תנ"ז — תקל"ו; 1697 — 1776)
נזכר כ' סיון, שבו "קבעו תענית אחינו בני פולין, על שהיו גזירות גדולות

5 או"ח סי' תקסו, א.

6 שם, סי' תקסח, ב ובסוף סי' תקפ הוא כותב: "גם נוהגין להתענות עשרים בסיון
בכל מלכות פולין. נהרא ונהרא ופשטיה".

בשנת ת"ח ות"ט לאלף הששי ונשפר דם ישראל כמים. על כן הגדולים שהיו אז גזרו על זה תענית ובכיה ביום זה בכל שנה, לקונן ולבכות ולהצטער על הריגת הצדיקים וחסידיהם וכלל ישראל במיתות אכזריות משונות וכו'. דברים דומים נמצאו גם בסידור "דרך החיים" לר' יעקב לורברבוים (תק"כ — תקצ"ב; 1760 — 1832) אב"ד ליסא.

מאורע גזירת בלויש לא נזכר אצל ר' יעקב עמדין אף במלה אחת. כאילו היה תיקון זה של התענית לזכר גזירת ת"ח ות"ט בלבד. ומעניין, שאף על-פי שלפי ר' יעקב עמדין תוקנה אמירת הסליחות בכ' בסיון לזכר גזירת ת"ח ות"ט, בכל זאת אין אנו מוצאים בסידורו ליום זה אף סליחות אחת מאלה הסליחות שחיברו הגדולים, בימי שחיטות ת"ח ות"ט, כגון ה"ש"ך, ה"תוספת יום טוב", ר' שבתי שפטיל בן השל"ה ואחרים. לעומת זה אתה מוצא שם, מלבד הסליחה "אמוני שלומי ישראל" של ר' הלל בן יעקב, שנתחברה לזכרון גזירת בלויש ובה פרטים רבים על הגזירה הזאת, גם סליחה של רבנו גרשום מאור הגולה, שנתחברה כמאה וחמישים שנה לפני גזירת בלויש; שתי סליחות של ר' שלמה הקטן, שחי בזמן רבנו גרשום; שתי סליחות של ר' מאיר ברבי יצחק בעל "אקדמות" (מת תתנ"ו — 1096), וסליחה לאמתי בן שפטיה שחי במאה ה' למניינם באיטליה.

כאזכרה לשחיטות ת"ח ות"ט מובאת אצל ר' יעקב עמדין, בסוף סליחות אלו, "אל מלא רחמים להרב המאור הגדול מהור"ר יחיאל מיכל דק"ק נמירוב הגדול, שנהרג על קידוש השם בשנת ת"ח לפ"ק", מיוסד על-פי א"ב. בעקבות ר' יעקב עמדין יצאו גם ר' יעקב אב"ד ליסא בסידור שלו "דרך החיים", סידור "אוצר התפילות", וגם "סליחות לעשרים בסיון" שנדפסו בקונטרס מיוחד.

ואמנם, אומר בעל ה"שערי-תשובה", לזכרון גזירת ת"ח ות"ט "הקהילות בחרו בסליחות שנוצרו על גזירת תתנ"ו, שיסד רבנו גרשום מאור הגולה ור' שלמה הקטן הנקרא הבבלי... ורבי מאיר ברבי יצחק" וכו', היינו: הסליחות הנמצאות בסידורו של ר' יעקב עמדין ועוד. כדאי לציין עוד, שבכמה מקומות הכניסו שינויים שונים בסליחות לכ' סיון.

מעניין, שבסליחות כמנהג פולין, לפני הסליחה "אמוני שלומי ישראל", שנתחברה על-ידי ר' הלל בן יעקב, קרוב לאותו זמן ולזכרון של גזירת בלויש, כתוב: "הסליחה שחברה לה יחדיו על שבר בת עמנו שהיתה

בשנת ת"ח ות"ט. ועל זה מעיר שמואל דוד לוצאטו (שד"ל. תק"ס — תרכ"ה; 1800 — 1865), שהתענית לזכר גזירות של ת"ח ות"ט נקבעה כדי להקל על הציבור, ליום כ' סיון, ביום שכבר מתענים בו, ואחר הזמן שיכחו הצרות האחרונות את הראשונות וחשבו שעיקר התענית וגם הסליחות הן על גזירות ת"ח ות"ט.⁷

רבים מגדולי ישראל, כגון הגריעב"ץ, הרב ר' יעקב מליסא ואחרים, כשמדברים על תענית כ' סיון אומרים: "מקור ויסוד תענית זה, שהיה עת צרה ליעקב ונשפך דמם של אומה קדושה הישראלית כמים הניגרים ארצה". לפיכך הגדולים שהיו בדור ההוא "גזרו על זה תענית וקבעו בכיה לדורות יום אחד בשנה. לכן עיקר התענית של כ' סיון לתת אל לבו כמעט בכל רגע על הריגת הצדיקים והחסידים ועל כלל האומה הישראלית הקדושה, שנהרגו במיתות אכזריות משונות, ולקונן ולהצטער בלבו על הריגת בניו של מקום ב"ה".

מטעמים אלו קבעו את יום כ' סיון ליום צום ואבל על גזירת בלוייש, בשנת ה' תתקל"א (1171). בזמן גזירת רינדפלייש, בשנת נ"ח לאלף הששי (1298), כשיותר ממאה אלף נפשות מישראל נהרגו במדינות

7 פנקס ועד ארבע ארצות, הוצ' מוסד ביאליק, ירושלים תש"ח, 77—79, 417, 520; יוון מצולה, קראקא, 56; ח. י. גורלנד: לקורות הגזירות על ישראל, ספר צוק העתים, 41; ר' אברהם אשכנזי: צער בת רבים, לבוב, תרס"ו, 6—7; ט"ז, או"ח סי' תקסו, ס"ק ג; מגן אברהם, או"ח, סי' תקפ וסי' תקסח; שערי תשובה, או"ח, סי' תקפ, ס"ק ט; באר היטב, שם; הצפירה, 1903, גל' 108; רשומות, כרך ג, 279; יוטזשנקה, 185—187; פרופ' מ. בלבן בספרו דזשעלניצה זשידובסקה, לבוב, 18. קינות לחללי בלוייש ות"ח—ת"ט נמצאות גם בספרים דלקמן: צער בת רבים לר' אברהם אשכנזי הנ"ל; חזון נחום לר' נחום בריל (הנ"ל על-ידי ח. י. גורלנד, פרנקפורט דמיין); קורות פודוליה למ. ג. ליטינסקי, אדעס 1895, 45—50; עמודי עבודה לאליעזר לאנדסהוט, ח"ב, ברלין, תרכ"ב, בתוספות; "קובץ על יד", שנה שלישית, ברלין תרמ"ז, 12—13, 25—32; אצל ח. י. גורלנד, כמעט בכל החוברות שהוצאו על-ידו בשם לקורות הגזירות על ישראל, ב"אבני מילואים" להנ"ל וב"ליקוטים ומילואים לקורות הגזירות" להנ"ל. סידור בית יעקב לר' יעקב עמדין, לבוב תרס"ד, דף שג; סידור דרך החיים להרב ר' יעקב אב"ד דק"ק ליסא, וילנא, דפוס ראם, תרכ"ח; סידור אוצר התפילות, וילנא, הוצ' ראם, תרפ"ג, ח"ב דף סה; סליחות לעשרים בסיון, הוצ' ציילינגולד, ורשה; סליחות כמנהג פולין, דפוס ווין, 1888; סידור כל בו. וילנה, הוצ' ראם.

פרנקן, באוואריה ואוסטריה, חזרו גדולי ישראל וחידשו את תקנת הצום ואבל של כ' סיון. כך עשו גדולי ישראל גם אחרי השחיטות של ת"ח ות"ט (1648—49) ואחרי השחיטות של שנת תקכ"ח (1768)⁸ ובשמדות וגזירות אחרות הכריזו על יום כ' סיון ליום צום ואבל על טבוחי עמנו באותם הזמנים.

כיום, לאחר השואה, כאשר באוזנינו עדיין מהדהדת זעקתם של מיליונים מאחינו באירופה שהובלו לגרדום והושמדו לעין השמש, הרי ודאי שהוא דבר בעתו לחדש את תקנת הצום והאבל של כ' סיון. על גדולי היהדות ורבניה שבכל ארצות תבל, כמו גדולי היהדות בזמני השמדות שהזכרנו, לחדש את התקנה הזאת של יום כ' סיון, ליום צום ואבל לזכרון מיליוני הקדושים בארצות אירופה אשר עלה עליהם הכורת.⁹

בדורות האחרונים

תענית כ' בסיון מצוינת עוד בלוחות שנדפסו בגרודנא ובוילנה תק"ן — תקס"א (1790 — 1801). בשנת תרכ"ב (1862) שימשה נושא למאמר ראשי בעתון היהודי בשפה הפולנית "יוטז'נקא". באוקראינה היתה מסורת התענית קיימת עוד בתחילת המאה הנוכחית, כעדות סיפורו של י. ח. ברנר: "והוא אמר לה".

מ. י. ברדיצ'בסקי, באחד מסיפוריו כותב: "בעיר התחתונה, בעת עזוב עזבתיה ולא הוספתי לראותה, חי איש אחד שנקרא ר' שלמה הזקן והתייחס לגזע אחד מקדושי נמירוב, שנהרגו על קידוש השם בשנת ת"ח. הזקן היה צם בכל יום עשרים לסיון והיה חוזר על הקינות והזכרונות מהימים הרעים-שלא-חדלו ומתמוגג בדמעות על אשר לא ירחם אביר יעקב שארית עמו ויעזבם בכל פעם ביד צר לכלותם".

8 מ. נ. ליטינסקי, בספרו "קורות פודוליה וקדמוניות היהודים שם" (אדעס 1895, 30), מספר, שגם שחיטת אומן בשנת תקכ"ח, אף היא היתה בכ' סיון (20 ביוני 1768).

9 רבני הונגריה במדינת ישראל קבעו את יום כ' סיון לזכר הקהילות הקדושות שבהונגריה, שלפי העדויות שבידם הושמדו ברובם בחודש סיון. יום זה נשמר על-ידי יהודי הונגריה כיום תפילה והתייחדות. רבים מהם מתכנסים בבתי-כנסת לומר סליחות ואזכרות ועולים להר-ציון להתייחד עם אפר הקדושים, שהובא להר ונגנו במרתפו.

יוחנן טברסקי, בספרו "החצר הפנימית" מציין: "יהודי פולין וליטא קיבלו עליהם ועל זרעם בשנת ת"ח להקדיש את יום העשרים לסיון לזכרון השחיטה בנמירוב וליום צום ובכי".

הסופר היהודי-צרפתי אנדרה שווארץ-בארט, בפרק הראשון של ספרו "אחרון הצדיקים" כותב: "על שפת האוקיינוס האטלנטי, בקצה ארצות ערב, צמים היהודים בכל שנה בכ' סיון. והם אומרים את הסליחות של שלמה בן שמעון(?) ממיינץ, שבה נזכרות קהילות יורק ומיינץ".¹⁰

פרופ' מאיר באלאבאן אומר: "התענית הזאת (כ' בסיון) מקיימים בכל פולין עד היום". לפי ידיעותינו, לא קיימו התענית במאה העשרים בפולין, ורק הסליחות לכ' סיון אמרו.

ש. י. עגנון, בספרו "עיר ומלואה"¹¹ מזכיר בכמה מקומות מנהג התענית כ' בסיון שבעיר בוטשאטש (גאליציה). הוא כותב:

"היה שם ספר (תורה) אחד, שבו היו קוראים בעשרים בסיון בשחרית ומנחה. הוא הספר הראשון שהובא אל העיר לאחר שחזרה ונתיישרה לאחר גזירת חמיל(ניצקי). ויש אומרים לאחר שנערה העיר מעפרה לאחר מלחמת התוגר. מרובים הם הסיפורים שהיו מרבים לספר היאך הובא הספר לעיר ומי הביאו. מנורת נחושת גדולה נתן מלך פולין במתנה לבית-הכנסת בבוטשאטש. ימים רבים האירה המנורה את בית האלוקים את לילות השבת ואת לילות החגים. וכן יאירו נרות המנורה גם ביום, במועדים ובעשרים בסיון אשר יזכירו את גשמות המתים.

"לגבי כ' סיון נוהגים היו כבשאר תעניות בצום ובקריאת ויחל. בראשונה היתה כל העיר מתענה בכ' סיון, מאה שנה אחר הגזירה (של חמיל) מקצתם היו מתענים כל היום ומקצתם היו מתענים לשעות, לפי שאמרו לא גזרו הפרנסים שהיו באותו הדור להתענות בכ' סיון אלא למאה שנה מזמן הגזירה. ועדיין כל מי ששבר תעניתו לא אכל בפרהסיא. ומעשה באחד שראוהו אוכל ובאו וסיפרו לרבינו הגאב"ד בעל דעת

10 קהילת היהודים בעיר יורק שבאנגליה הושמדה בשנת ד' תתקמ"ט (1189). משנת ד' תשע"ב (1012) ואילך אירעו בעיר מיינץ שבגרמניה הרבה שמדות וגירושים, ובהם נהרגו הרבה אלפים מישראל.

11 הוצ' שוקן, תשל"ג.

קדושים¹² שלח לו, אם אנוס הוא מחמת חולי לאכול יאכל בצנעה. ועדיין מי שהיה בכותו היה פודה תעניתו בממון. לסוף לא נשתיירו אלא עשרה מתענים, ואני מן העשרה, שהיינו מתכנסים לבית-המדרש הישן ואמרנו סליחות והוצאנו ספר וקראנו 'ויחל'. משעליתי לארץ-ישראל נתבטל מנין המתענים. וכשהגיעו השמועות הרעות ממלכות רוסיה הרשעה שהורגים שם ביהודים נתכנסה כל העיר לבית-הכנסת הגדול ואמרו אותן הסליחות שקבעו החכמים הראשונים לכ' סיון. אף-על-פי שנשתנו הדורות לא נשתנו הצרות".

בכתב-רבנות שנתנה קהילת בוטשאטש לרב שנתקבל לרב בעירם כלול היה בו גם תנאי זה:

"לא יקל בשאלות לגבי תענית כ' סיון לאורחים הבאים ממדינת אשכנז או ממדינת התוגר שאומרים שלא היו באותה הגזירה, אלא יראה תענית כ' סיון כארבע תעניות. בעשרים בסיון, כשעה ומחצה אחר תפילת שחרית וסליחות, עלתה כל העיר לבית-החיים. זקנים עם נערים, בחורים וגם בתולות, ואף המניקות הביאו את יונקיהן. יש שהלכו לפקוד את קרוביהם ויש שהלכו לבקש מן המתים שיתפללו על החיים".

שמש בית-הכנסת שבעיר בוטשאטש מוסר: "נרות שנעשו מן השעוה הנוטפת מנרות יום הכיפורים, שמדליקים בבית-הכנסת, מהם אני מדליק בהושענא רבה, מהם אני מדליק בכ' סיון".¹³

החרם שהוטל בשנת תקט"ז (1756) בבית-הכנסת הגדול בק"ק בראדי על מאמיני שבתי צבי¹⁴ היה "ביום התענית כ' סיון". ביום השלושים לפרעות קשינוב גזרו שם תענית ואמרו סליחות של כ' סיון. בקריווור (אוקראינה) גזרו תענית בכ' סיון שנת תרע"ט (1919) לאחר הפרעות שנתחוללו שם. ועד כמה היתה תענית כ' בסיון מקובלת ומקודשת אצל יהודי פולין עוד בחצי השני של המאה התשע-עשרה, יעידו דברי אדמו"ר ר' אברהם יהושע השל מאפטא (תקט"ו — תקפ"ה; 1755 — 1825), בעל "אוהב ישראל": "כ' סיון הוא התחלה של יום

12 הרב ר' אברהם דוד (תקל"א — תר"א; 1771 — 1841).

13 עיר ומלוואה, 30, 38, 312, 404, 419.

14 תוכן החרם בשם "חרב פיפיות" נתפרסם על-ידי יוסף כהן צדק בכתב-העת "אוצר חכמה" (לבוב תרי"ט, שנה א, 22—28) ועל-ידי נחום סוקולוב בתרגום ספרו של קריסטנאר "פראנק ועדתו" (ורשה תרנ"ז, 77—87).

יום שהוכפלו בו צרות | 149

הכיפורים, אם מקיימים יום זה כראוי אזי יוכל לקיים יום הכיפורים כראוי. וסימנך: כי יד על כ"ס י"ה.¹⁵ ראשי-תיבות: כ' סיון יום הכיפורים". בכמה מקומות באוקראינה, ארץ פעולתו של הצורר חמילניצקי, קיימו עד מלחמת העולם השנייה אמירת סליחות בכ' סיון.¹⁶

אח"כ 1234567

בן ציון כץ מספר על הפואימה "משא נמירוב" שכתב ח. נ. ביאליק וקרא לה בראשונה בשם "משא" ואחר כך "בעיר ההריגהה", שנדפסה בימים הקשים ביותר ליהודים בימי פלוזה (וויצ'סלב פלוזה, שר הפנים ברוסיה, שאירגן את הפרעות בקישינוב בשנת 1903). כשנודע לי שביאליק כותב פואימה על הפרעות בקישינוב — מספר כץ — כתבתי לביאליק שאני מוכן להשפיע על הצנזור לאנדוי, שיאפשר לי את ההדפסה ברוסיה. ואני עומד לפרסמה במאסף "הזמן" (רבעון, שייסד ב-1903 בפטרבורג), והנני לקבל כל התנאים החמורים ביותר שיציע לי.

ביאליק השיב לי: "אני מאמין שתהיה אפשרות להדפיס את הפואימה עוד בימי שלטון הרשע. בכל זאת שלח לי 25 רובל דמי-קדימה, ואם לא תצליח בעמלך להכשיר את הפואימה, אשלח לך שיר או דבר בפרוזה". שלחתי לו את הכסף טלגרפית, והייתי כבר בחליפת-מכתבים עם פסח אוירבך (עלה לארץ-ישראל ומת בשנת תש"ה) בדבר הפואימה, והיה מודיע לי פעם בפעם על דרך התקדמותה. כשהודיעני, כי היא כמעט מוכנה ושיאליק קורא לפואימה בשם "משא", הלכתי להצנזור ישראל לאנדוי וסיפרתי לו, כי בקרוב תהיה בידי פואימה של ביאליק על קישינוב וכבר היו לי הוצאות מרובות וביקשתיו שיאמר לי מה לעשות כדי שלא יפגע בה. והוא השיב לי תיכף: "תוסיף לשם המלה משא את השם

15 שמות יז, טז. האדמו"ר אברהם לאנדא מצ'כנוב (תקנ"ז — תרל"ה; 1797 — 1875) גם הוא היה מקיים את צום כ' סיון (נ. שמן: דאס געזאנג פון חסידות, ח"ב 117).

16 בעקבות ההכרזה על חמילניצקי בברית-המועצות בסוף שנות החמישים שהוא גיבור רוסיה הסובייטית, נקרא הרב דיאמנט באודיסה לחקירה, אם אומרים בבית-הכנסת סליחות כ' סיון לזכר פרעות חמילניצקי. מאז בוטלה אמירת סליחות כ' סיון באודיסה (הצופה, 30 בספטמבר 1958). שם העיר פריאסלב שבאוקראינה הועבר ב-12 באוקטובר 1943, על-ידי הסובייטים, לפריאסלב-חמילניצקי, כאות הוקרה וכבוד לבוגדאן חמילניצקי, שההיסטוריה הסובייטית מקדשת אותו כגיבור לאומי איש הקדמה.

נמירוב ותדפיסה בכ' סיון, יום הזכרון לטבח נמירוב בשנת ת"ח, ואז תהיה כשירה בתכלית ההכשר". אמרתי לו, כי הפואימה גדולה והמאסף יצא במאוחר, אז השיב: "תוסיף בהערה, כי בכ' סיון היו מאורעות כאלה".¹⁷

אה"ח 1234567

אוצר החכמה

קינה שחיבר ר' יום טוב ליפמאן הלר בעל "תוספות יום טוב"
סמוך לשעת המאורע, בתיאור המאורעות האיומים. בתי
הקזנה ערוכים לפי סדר אתב"ש כפול, ואתריהם — שם
המתבר.

אלה אזכרה בדמעות שלישי, צעקה מרה גדולה.
אבוי, אבוי, אללי! בן־כרי שנתים, לא היו כהנה לרצ מיום שגלינו בגולה.
^{אוצר החכמה}
תיו חית זאת! * שנה גן יי חשבנוה איש איש לנחלתו יְהא עולה.
תיו טית אחת היא שנה דמי נשפך לא זו אף זו רצה חולה.

^{מח"ח 1234567}
בהתאסף יחד בני יון עם בני קדר,
באין מלך אז בארץ פרצו פרץ והרסו כל־גדר.
שבר על שבר, הנה על הנה, אימתה בחוץ, פחד בחדר.
שמו שמים על זאת, עיפתה כמו אפל צלמות ולא סדר.

גם מחדרים אימה, ומחוץ פחד חרב תשכל ותכלה.
גרש יגרש גסתרים במבצרים; אוהב נהפך לאויב מודיע ומגלה.
ראשית בצמלק הקיר היורה ** היא העיר נעמירוב הגדולה;
רבו כמו רבו עירות למאות שמים ושלש כאלה וכאלה.

דמים בדמים נגעו, דמים שפכו ודמים גזלו וחמסו;
דמי אותו ואת־בנו לא כסו, הבנות והנשים אנסו.
קלע יקלעו ברגלי העוללים, את ראשיהם בקירות נפצו ומוחם רפסו
קלו מני־ארג ובאפס תקוה יכלו וימסו.

האוחז ביד המאכלת לטבוס טבח והכן באין בו פגם וסדק.
החזות פתח והריאה הוציא ואותה משמש ובונדק.

* תשובו, שבשנת ת"ח לאלף הששי תהיה הגאולה השלימה. מצאו סימוכין בפסוק בשנת
היובל ה זאת תשובו (ויקרא כה, יג) — "זאת" בגימטריא ת"ח. ויש לכך גם
רמזים בזהר ובספרי קבלה.

** ראה את המשל שמביא רש"י (דברים כה, יח) על צמלק, שצינן את היורה הרוחת
בשוביל אחרים.

צַעַק וְלַעֲג: זֶה כִּשְׁרָה קוֹם אָכּוֹל, זֶה סְרַפָּה לֹא תִצְדַּק.
 אֲלֵי אֵשׁ עֲשׂוֹת בְּעוֹדוֹ בְּסִיִּים בְּשָׁפוֹר תִּחַב וְאָדָק*.

א"ח"ח 1234567

וְעִסְסוּ, סָחֲטוּ, כְּתָשׁוּם בֵּין נְסָרִים וְסַפְסָלִים אַרוּכִים,
 וְעָלִיָּהֶם דָּרְסוּ כְּאֶשֶׁר הֶעֱזָבִים בָּגַת וְהִזִּיתִים בְּבֵית הַפְּדִים דְּרוּכִים.
 פָּגַר רַב בְּכָל-מָקוֹם הַשְּׁלִיף וְלֹא תִבְאֵשׁ צִיר וְאַרְמוֹן וַיְהִיו סְרוּחִים,
 פְּתָחוֹת וְחִפְּיֹרוֹת בָּהֶם סָחוּב יִסְחָבוּ בְּעוֹד נִשְׁמָתָם בָּהֶם וּלְתוֹכָם מְשַׁלְכִים.

וְרִיזִים הָיוּ אֲנָשִׁים וְנָשִׁים לִיחָד שֵׁם הִמְיָחָד:
 זֶה לָזֶה וְזֶה לָזֶה קָרָא וְאָמַר: ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד.
 "עָלִינוּ לְשֶׁבֶח" בְּשִׁירָה וְקוֹל זִמְרָה צָנוּ וְאָמְרוּ כֻלָּם כְּאֶחָד —
 עַד סָפוּ תָמוּ לֹא נִשְׁאַר בָּהֶם עַד אֶחָד.

חֲתוּלִים הִכְנִיסוּ בְּבֶטֶן שְׁקָבָע וְחִפְּרָה אֶחָד אֲשֶׁר קָרְבוּ חוּצָה הַשְּׁלִיף:
 חֲלָבָמוּ סָכְרוּ בְּפִימֹ אַחֲרֵי הִרְתִּיחוּ לָשֵׁם הַתִּיף.
 סִגְדִּילִים לְבָגָלִים מִירֵעוֹת הַסְּפָרִים צָשָׂה וּבְרָצוּעוֹת תִּפְלִין אוֹתָם הִכְרִיף.
 סָמִי וּמָאוֹס תִּנְ"ךְ גָּמְרָא וּפּוֹסְקִים בְּרָגְלִים עָלִיָּהֶם רָמַס וְהִדְרִיף**.

טָהַר הִיכָלוֹת מִקֶּדֶשׁ מִצַּט, בָּם נִדְחֵי יִשְׂרָאֵל יִכְנָס,
 טְמָאוֹם בְּהִמִּיתָם שָׁמָּה אַחֲרֵי תְלוּתָם סִיִּים בְּסִבְלֵי הַמְּנוֹרוֹת וְהַפָּנֹס.
 עוֹף צִפּוֹר כָּל-כָּנָף כָּלֵב גַּם חוֹיֵר מִנְּבָלוֹת חוּצוֹת נִזּוֹן וְנִתְפָּרֵג.
 עָבְטוּ אֶרְחוּתָם בַּל נִגּוּצַת בְּקִצְתָם וַיְהִיו לָנֶס.

יֹרֹת וְקַמְקוּמִים רוֹתְחִים בָּהֶם בְּשָׁלוּ עוֹדָם בְּסִיָּהֶם.
 יִלְדִים בְּרִמְחִים תִּחְבּוּ לְצִיגֵי אֲבוֹתָם, וּכְאֵלֹ מִרְחָמִים צִוְּרוּ אֶת צִיגֵיהֶם.
 מִים יִתְחַבְּאוּ עַד הִצִּיפּוֹם עַל רִאשֵׁיהֶם —
 מוֹצֵא אֲנִי מֵר מִמֶּנּוּת קְצוּצֵי יְדֵיהֶם וּרְגֵלֵיהֶם.

* "בַּק" קִרְאִימִינָן לִקַּח צוֹרֵר אֶחָד סָכִין שֶׁל שׁוֹחֵט וְשׁוֹחֵט כְּמֵה מֵאוֹת יִלְדִים מִיִּלְדֵי
 הָעִבְרִים, וְשָׁאֵל לַחֲבֵרוֹ: 'אִם זֶה כֹּשֶׁר אוֹ טְרֵפָה'. וְאָמַר: 'זֶה טְרֵפָה' וְהַשְּׁלִיךְ לַכְּלָבִים.
 וְאַחֲרֵי-כֵךְ לִקַּח אֶחָד וּפְרַע לְבֵית-הַשְּׁחִיטָה, אָמַר: 'זֶה כֹּשֶׁר', וּבִדְקוּהוּ כְּמוֹ שְׁעוֹשִׂין
 לַגְּדִיִּים וְטֵלָאִים וַיִּשְׁאוּהוּ בְּמוֹט בְּכָל רְחוּבוֹת הָעִיר, וְהִכְרִיזוּ: 'מִי רוֹצֵה לִקְנוֹת גְּדִיִּים
 וְטֵלָאִים?' הַשֵּׁם יִקּוֹם דָּמָם" (יוֹזֵן מִצּוּלָה, הוֹצֵ' כָּלֵל, בְּרִלִין תרפ"ג, 43).

** "וְנָשִׁים מְעוֹבְרוֹת בִּקְעוּ בִטְנֵיהֶן וְשָׁמוּ תַתּוּל חַי בְּתוֹךְ הַבֶּטֶן וְהִגִּיחוּן כֵךְ בַּחַיִּים וְחִפְּרוּ
 הַבֶּטֶן — — — וְסִפְרֵי תוֹרוֹת קָרְעוּ לִקְרָעִים וַעֲשׂוּ מֵהֶם שָׁקִים וּמִנְעָלִים לְרַגְלֵיהֶם
 וְרִצּוּעֵי תַפִּילִין לִקְחוּ לְכַרוֹךְ סָבִיב רַגְלֵיהֶם" (יוֹזֵן מִצּוּלָה, שָׁם. 18).

פרסי הקריות בקעו וישמיטו מהן הולדות.
פחש באלהי ישראל אנסום וכן פפרו ויצאו מכלל הנהדות
לא עליכם כל-עוברי דרך אם יש פזאת המרדות.
להעבירם בפרך ובכל עניני עבדות.

יום טוב בחצריה מאלף בחרתי להסתופף.
לבטח בשכני כל-היום וכל-הלילה עלי חופף;
ועתה שרופים שאיה יפת שער צפור כל-כנף בו יעופף.
ילעג לי, יפטיר בשפה ויניע ראש ויבדו ינוסף.

הנקרא בשמו נכרא נוצר נעשה לכבודו.
לא נפגע בגופו תחלה כי אם במאדו.
ובכן מעבר לנהר וייסל מפני חרבות נדדו.
קדמוהו ימי עני; הוחיל לאור ויבוא אפל, לשוע ויבוא פידו.

למגפה בעמך נהיית, גם כל-חלי וכל-מכה מהם לא סר.
יפצתם נתחללה ולשחת ירדו ולא לקחנו מוסר.
מקברים בקברות גם בשדות ויצרות לאשר בישוב לא בא ולא ימסר.
נסרים לארונות עוד לא נמצא גם לתכריכין בגד פשמן לא היה אף למחסור.

הלכו קלרנית לאהלי קדר עם בני קדר בשביה
לארץ אחרת מעבר לים במשוטות בספינה ובאניה.
ובני קטורה, אמה המצריה, ידם תקפה על בני הגבירה, שרה העבריה.
נסר ייסרום בשבט עברה פצע חבורה ומכה טריה.

הלא על פי אין אלהים בקרבי מצאוני אלה הרעות.
על אלה אני בוכה וציני זולגות דמעות.
לא ימנו לרב פמה מאות אלף ממותי חרב, רעב, דבר ושאר מחלות —
ראה ה' והביטה נעשה עמנו לטובה אות.

חגם נמפרתי ולא בכסף תשובבי.
זכור עניי ומרודי ועצם כאבי.
קנא לציון קנאה גדולה קדושי ואבי.
קים הנה אנכי שולח לכם את אליה הנביא.

יום טוב של ט"ו באב

בְּתוֹלוֹתֶיהָ נוֹגֹת וְהִיא מֵרָלָה (איכה א. ד).
 בְּתוֹלָתָהּ סִפְדָּן צֵל דִּי פִסְקוֹ לְמִיפֶק
 בְּחִמְשָׁא עֶשֶׂר יוֹמִין בָּאָב וּבְיוֹמָא דְכִיפּוּרְיָא דִּי הוּא
 בְּעֶסְרָא יוֹמִין בְּתַשְׁרֵי לְחִינְנָא בְּחִינּוּנִין, אָף אִיהִי מְרִיר
 לְבָא לְחָדָא."

אמר החכם

לפנים בישראל היה ט"ו באב חג גדול. הרבה זכרונות היסטוריים קשורים בחג זה. הוא נזכר במגילת תענית, במסכת תענית ובמקורות קדומים אחרים.

במשנה: "אמר רבן שמעון בן גמליאל: לא היו ימים טובים לישראל כחמישה־עשר באב וכיום הכיפורים, שבהן בנות ירושלים (גירסת המשנה ברי"ף, בגמרא תענית לא, ע"א ובמדרש איכה, פתיחתא לג — "בנות ישראל") יוצאות בכלי־לבן שאולין (אפילו עשירות — רש"י), שלא לבייש את מי שאין לו — — — יוצאות וחולות בכרמים. ומה היו אומרות? בחור, שא נא עיניך וראה מה אתה בורר לך".¹

ברייתא בגמרא אומרת: "מי שאין לו אשה נפנה לשם".² ועוד מספרת לנו ברייתא, שבנות ישראל המריצו את הבחורים בקריאות שונות לבחור להם נשים מבין המחוללות: "יפיפיות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם ליופי, שאין האשה אלא ליופי, מיוחסות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, לפי שאין האשה אלא לבנים, מכוערות שבהן מה היו אומרות? קחו מקחכם לשם שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים".³ רבים הם המאורעות ההיסטוריים, שלזכרם נקבע החג הזה. נציין אותם בסדר כרונולוגי.

1 תענית פ"ד, ת.

2 תענית לא.

3 שם ב, עין יעקב, סוף תענית, הגירסה: ארבע משפחות היו בארץ־ישראל — — — עשירות שבהן אומרות: תנו עיניכם בבעלי ממון, ביגוניות ועניות (מכוערות) שבהן אומרות: קחו מקחכם לשם שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים.

יום שכלו בו מתי מדבר

ט"ו באב מה הוא? אמר רבה בר בר חנה: יום שכלו בו מתי מדבר,⁴ היינו: כעונש על חטא המרגלים מתו כל דור יוצאי מצרים במדבר ולא נכנסו לארץ-ישראל. ערב תשעה באב, כל אותן (שלושים ותשע) השנים שהיו ישראל במדבר, היה כרוז יוצא מלפני משה ומכריז: הכל ילכו לחפור! הלך כל אחד וחפר קבר לעצמו והיה לן בו. למחר היה הכרוז יוצא ומכריז: ייבדלו החיים מן המתים! והיו עומדים (אלה שנשארו בחיים ויצאו מן הקברים) ומצאו עצמם חסרים חמישה-עשר אלף ופרוטרוט, עד שחסרו שש מאות אלף.⁵ בערב תשעה באב של שנת הארבעים להיותם במדבר שוב עשו כן ועמדו כולם (נשארו בחיים). כיון שראו שעמדו כולם, נתייראו ואמרו: שמא טעינו בחשבון החודש? חזרו בליל עשירי ולנו כל אחד ואחד בקברו ולמחר עמדו כולם. עוד חזרו בליל אחר-עשר וכן בשנים-עשר וכן בשלושה-עשר וכן בארבעה-עשר וכן בחמישה-עשר. וכיון שראו שהלבנה נתמלאה וחשבון החודש נכון ואין אחד מהם מת — ידעו שבטלה הגזירה ועשאוהו יום טוב.⁶

רמב"ם אומר: "ובחרו יום חמישה-עשר באב, לפי שבו נסתלקה המגיפה ממתי-מדבר בשנת הארבעים. כי המוות היתה הרבה בכל ט' באב,⁷ ובשנה האחרונה נסתלקה והמתינו עד חצי החודש. ואז בטחו בנפשם והאמינו בעצמם והרגישו בו רצון הבורא והשבת אפו וסילוק חמתו מהם. ולפיכך עשו אותו משם והלאה יום משתה וששון".⁸

יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה

אמר רב יהודה אמר שמואל: יום שהותרו השבטים לבוא זה בזה.⁸ בימי התנחלות בני-ישראל בארץ-ישראל היה העם מפולג לשבטים ולפיהם נתחלקה הארץ לנחלה לכל שבט ושבט. לא היתה הבת יורשת

4 שם ל:

5 שלושים ותשע פעם חמישה-עשר אלף ופרוטרוט הוא ששים ריבוא, כמספר יוצאי מצרים.

6 לפי ירושלמי סוף תענית; פני משה שם; מדרש איכא רבתי פתיחתא, לג; עירובין נד; מדרש שמואל, הוצאת טרקלין, קכ — קכא ועוד.

7 פירוש המשניות לרמב"ם, סוף מס' תענית.

8 תענית ל: